

УДК 37.015.3(075)

В.Є. Михайличенко, Л.М. Грень, В.В. Полянська

ДИНАМІКА МОТИВАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ І ЗНАЧЕННЯ ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ У ЦЬОМУ ПРОЦЕСІ

Розв'язання сучасних проблем підготовки кваліфікованих фахівців обумовлює необхідність пошуку нових форм, нетрадиційних підходів до організації навчальної діяльності студентів, підвищення рівня їхньої активності в оволодінні майбутньою спеціальністю. Завдання системи професійної освіти полягає в тому, щоб розвинути професійну мотивацію особистості студента, стимулювати її творчий потенціал, виявити особистісні ресурси і спрямувати їх на плідне використання для досягнення успіху в професійній діяльності.

Мотивація – це процес психічної регуляції, що впливає на напрям діяльності і на кількість енергії, яка мобілізується для її виконання. Вона тісно пов'язана з потребами людини, оскільки з'являється при виникненні потреби, нестачі чогось. Мотивація є початковим етапом психічної і фізичної активності. Цим поняттям часто позначаються такі психологічні явища, як намір, бажання, прагнення, в яких відбивається наявність в людській психіці готовності, що спрямовує на певну мету.

Теоретичною основою вивчення мотивації є підхід, запропонований у працях Л.С. Виготського, А.Н. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна, Д.Н. Узнадзе та інших психологів. Аналіз їх робіт дозволив виокремити низку загальних методологічних і теоретичних принципів вивчення мотивації: 1) мотивація як складна система містить компоненти і структури, тобто має певний зміст і внутрішню організацію; 2) вона має процесуальну динаміку – існують мотиваційні цикли, етапи, ланцюги; 3) мотивація сама є елементом більш складної метасистеми – діяльності, із аналізу функцій і механізмів якої можна розкрити її сутність; 4) вона є функціональною системою, в якій афективні і когнітивні процеси внутрішньо поєднані й взаємно опосередковані; 5) це “психічна система”, тобто особливий вид психічних процесів, які регулюють діяльність.

Вітчизняні психологи дотримуються думки, згідно з якою формування мотивів людини пов'язане з її соціальними установками, ідеалами, переконаннями, звичками, відчуттями і характером. На підставі цих теоретичних положень Н.О. Клименко робить висновок, що мотив – це інтегральний спосіб організації активності людини, будь-яке її спонукання, детермінантами якого є внутрішні і зовнішні причини. Він виконує селективну, когнітивну, потрібнісну, спонукальну і змістовно-регуляційно-виконавчу та формувальну функції [2].

Слід з'ясувати, як відбувається динаміка мотиваційної структури студентів у процесі навчання у ВНЗ і яке значення має при цьому їх цілепокладання.

Положення діяльнісного підходу до дослідження мотивації навчання як педагогічного явища дозволяють розглядати її як систему нерозривних психічних компонентів, що включені до структури навчально-пізнавальної діяльності і детермінуються особливостями її організації. Діяльність навчання визначається, по-перше, безпосередньо освітньою системою та установою; по-друге, організацією освітнього процесу; по-третє, суб'єктивними особливостями того, хто навчається, і педагога, його ставленням до студента, до справи; по-четверте, створенням педагогічних умов для формування мотивації навчання та її трансформації у професійну.

Процес формування мотивів навчальної діяльності полягає, перш за все, у подальшому розкритті можливостей задоволення потреб студента у конкретних формах. Потреби особистості під час навчання знаходять свій предмет у діяльності, і таким чином відбувається формування структури навчальних мотивів і їх усвідомлення. У результаті цього процесу встановлюється особистісний сенс діяльності й окремих її аспектів, що відображає

ється у характері її виконання. Це зумовлює подальше перетворення, що виявляється в установах на академічні успіхи, у специфіці виконання навчальних завдань, в їх динаміці, напруженості, і в результаті – у формуванні специфічної психологічної системи діяльності.

Між успішністю навчальної діяльності і мотивацією існує безпосередній зв'язок. Залежність успішності навчальної діяльності від мотивації була детально розглянута Г. Клаусом. Він визначив, що установки на навчання і на його наочний зміст мають найбільш стійкий вплив на активне засвоєння, на хід цього процесу і його успішність [3]. Виходячи з цього, Г. Клаус виокремив позитивну і негативну мотивацію. На його думку, людина із сильним бажанням оволодіти знаннями вчитиметься без зовнішнього примушування, отримуючи від своїх знань задоволення, виявляючи наполегливість, достатньо швидко засвоюючи необхідний матеріал, демонструючи інтелект, гнучкість, фантазію.

Становлення мотивації не є простим підвищенням позитивного або посилюванням негативного ставлення до навчання, це ускладнення структури мотиваційної сфери, спонукань, що входять до неї, формування нових, більш зрілих, іноді суперечливих відношень між ними. Відповідно до цього в процесі аналізування мотивації складним є завдання визначити не тільки домінуючий мотив, але й ураховувати цілісну структуру мотиваційної сфери студента. Розглядаючи це питання, А. К. Маркова підкреслює ієрархічність її будови. Так, на думку автора, до мотиваційної сфери входить потреба у навчанні, його сенс та мотив, інтерес, емоції і мета [4].

Відомо, що провідними мотивами вступу до ВНЗ є інтерес до професії. Це емоційне переживання пізнавальної потреби студента. У повсякденній, побутовій та у професійній педагогічній мові термін “інтерес” часто використовується як синонім до навчальної мотивації. Можливість створення педагогічних умов розвитку інтересу до навчання і його формування наголошувалася багатьма дослідниками. Згідно з даними аналізу найважливішою передумовою для цього є виховання соціальних мотивів, розуміння сенсу власної діяльності, усвідомлення важливості предметів, що вивчаються, для власної діяльності.

Правильне виявлення професійних інтересів і схильностей є важливим прогностичним чинником задоволеності професією у майбутньому. Це інтеграційний показник, який відображає ставлення суб'єкта до обраної професії. Він необхідний і надзвичайно важливий саме як узагальнююча характеристика. Незважаючи на те що задоволеність професією зумовлена багатьма чинниками, її рівень підлягає вірогідному прогнозуванню. Ефективність такого прогнозу визначається тим комплексом методик, які застосовуватимуться для діагностики інтересів і здібностей студента, його установок, ціннісних орієнтацій, а також особистісних якостей.

Результати дослідження О. О. Реана добре ілюструють той факт, що навіть найпростіший аналіз професійних інтересів, здійснений своєчасно, може вплинути на задоволеність професією та її адекватний вибір [6]. Причиною неадекватного вибору професії можуть бути як зовнішні (соціальні) чинники, пов'язані з неможливістю здійснити професійний вибір за інтересами, так і внутрішні (психологічні) фактори, пов'язані з недостатнім усвідомленням своїх професійних здібностей чи з неадекватною уявою про зміст майбутньої професійної діяльності.

На думку В. І. Ковальова, вибір професії і певного вищого навчального закладу обумовлюється звичайно не одним, а всіма найважливішими групами мотивів, і використання будь-якого параметра мотивації не може привести до реального результату при відборі абітурієнтів. Під час прийому абітурієнтів перспективною видається діагностика тісно пов'язаних із мотивацією здібностей особистості, виявлення її схильностей. Запропонована перевірка здібностей у мотиваційних показниках може використовуватися тільки тимчасово.

У процесі навчання відбувається розвиток і трансформація мотиваційної структури суб'єкта діяльності. Цей розвиток відбувається у двох напрямках: по-перше, загальні мотиви особистості трансформуються у навчальні; по-друге, згідно зі зміною рівня розвитку

умінь і навичок змінюється і система мотивів. Студент, залучений до навчальної діяльності, розкриває в ній нові аспекти, грані, які можуть задовольнити його потреби. Динаміка мотиваційної структури багато в чому визначається рівнем академічних успіхів. Задоволення навчальною діяльністю наростає залежно від ускладнення предмета, збільшення в ньому частки творчих компонентів, що дозволяють студентові виявляти особистісну ініціативу, реалізовувати набуті знання і уміння, прагнути розвитку свого потенціалу.

Таким чином, ставлення до професії, мотиви її вибору (потреби, інтереси, переконання, ідеали) – надзвичайно важливі, а за деяких умов – є визначальними чинниками успішності професійного навчання. Недаремно В.Д. Шадриков зазначив, що опанування професії породжує бажання виконати її певним чином, породжує певну детермінуючу тенденцію і є початковим моментом формування психологічної системи діяльності [8]. Невипадково до процесу опанування професії включають як діагностику мотивів, так і аналіз власних здібностей.

Відомо, що професійні інтереси і характерологічні особливості особистості пов'язані одне з одним. Здібності і мотивація знаходяться у діалектичній єдності, і кожен з цих елементів певним чином впливає на рівень успішності. Між цими двома чинниками існує складна система взаємозв'язків. Так, за умови високої зацікавленості особистості конкретною діяльністю може включатися компенсаторний механізм. Нестача здібностей при цьому заповнюється розвитком мотиваційної сфери (зацікавленість предметом, усвідомлення вибору професії і т. ін.). Тому вчені доходять висновку, що успішність навчання і самореалізація студентів у професійній діяльності визначаються силою і стійкістю мотивів, їхньою динамікою, структурою та ієрархічністю.

На всьому шляху навчання спостерігаються істотні зміни в мотиваційній сфері. Критичними моментами в генезисі мотивації є ухвалення навчальної діяльності і розкриття її особистісного сенсу. На різних етапах навчання різні мотиви стають провідними. Це явище можна назвати “дрейфом” мотивів. Навчальна мотивація складається з оцінки студентами різних аспектів навчального процесу з погляду їх особистих індивідуальних потреб і цілей, які можуть збігатися або не збігатися з цілями навчання. У свою чергу, об'єктивні можливості задоволення потреб особистості, що містяться в діяльності, набувають індивідуального характеру. Дослідження, проведені серед студентів, показали, що сильні і слабкі студенти відрізняються не стільки інтелектуальними показниками, скільки тим, якою мірою у них розвинута професійна мотивація.

Основною проблемою будь-якої професійної освіти є перехід від навчальної діяльності студентів, яка актуально здійснюється, до засвоєної ними професійної діяльності, що пов'язано з трансформацією мотивації навчальної у професійну. *Професійну мотивацію розуміють як сукупність чинників і процесів, які, відбиваючись у свідомості студента, спонукають і спрямовують його на формування готовності до майбутньої професійної діяльності.* Ця мотивація є внутрішнім рушійним чинником розвитку його професіоналізму, оскільки лише на основі високого рівня особистісного розвитку можлива ефективна самореалізація людини. Наскільки студент схильний до особистісного зростання, настільки він починає бачити шляхи самовираження, самоактуалізації в діяльності.

Становлення майбутнього висококваліфікованого фахівця можливе тільки за умови сформованого мотиваційно-ціннісного ставлення до його професійної діяльності. Дослідниками встановлено позитивний зв'язок мотиваційних орієнтацій із успішністю суб'єктів навчання [9]. Найтісніше пов'язаними з успішністю виявилися орієнтації на процес і на результат, менш тісно – орієнтація на оцінку викладача. Зв'язок орієнтації на “уникнення неприємностей” з успішністю виявився слабким. А. Б. Орлов зробив висновок про те, що найсильніше на академічні успіхи впливає підсвідома потреба у пізнавальній діяльності разом із високою потребою в досягненнях [4]. Аналогічний результат отримано у дослідженні, проведеному в НТУ “ХПІ” [7]. Виявлено, що мотивація досягнення успіху є домі-

нантою у формуванні готовності студентів до успішної професійної діяльності. Вона підвищує їх навчальну активність, впливає на формування цілі та вибір шляхів і досягнення, сприяє їх самореалізації.

Можна стверджувати, що активним у навчанні буде той студент, який усвідомлює необхідність знань, якостей та вмінь, що потрібні для успішної професійної діяльності. На цій основі в нього формується мотив досягнення успіху, розвивається вміння ставити цілі й досягати їх, актуалізувати свій потенціал. Така динаміка мотивації навчання потребує подальшого розроблення проблеми трансформації навчальної мотивації у професійну з урахуванням психологічних закономірностей “зсуву мотиву на цілі” (А. Н. Леонтьєв та ін.), “ціле покладання” (О. К. Тихомиров та ін.) і “фіксації установки” (Д. Н. Узнадзе та ін.). Співвідношення мотивів і цілей діяльності полягає в тому, що мотив є причиною (спонуканням) постановки тих чи інших цілей.

Мета – це усвідомлений, запланований результат діяльності, суб'єктивний образ, модель майбутнього продукту діяльності. Іншими словами, мета – це те, чого людина прагне досягти. Вона організовує, спонукає людину до діяльності [1]. Постановка мети стимулює людину докладати відповідних зусиль для її досягнення. Щоб поставити її перед собою, необхідно мати такі мотиви: самоствердження, самореалізація, інтерес до змісту діяльності, досягнення успіху, матеріальний стимул тощо. Як правило, мета детермінується кількома мотивами. Встановлено, що мета, підкріплена великою кількістю мотивів, сильніше впливатиме на діяльність людини. Актуалізуючи додатково мотиви самоствердження і саморозвитку, можна збільшити мотиваційний вплив мети.

Усвідомлення мети (складності, наявності засобів, урахування власних можливостей) збільшує вірогідність досягнення, підсилює мотивацію й активність студента. Процес усвідомлення і прийняття суб'єктом мети як одного з обов'язкових елементів досліджено у мотиваційних концепціях відомих психологів. Усвідомленість мети проаналізовано в роботах С.Л. Рубінштейна, А. Н. Леонтьєва. Вони стверджують, що мотиви підпорядковуються об'єктивній логіці завдань і втрачають роль першоджерела активності саме через зсув на усвідомлені цілі. Т. Шибутані вважає, що мотиви створюють цілі і що теорія мотивації не може ігнорувати той факт, що люди докладають зусиль для досягнення цілі, яку вони вважають для себе бажаною. Думка про усвідомлення труднощів на шляху до мети висловлювалась і Д. Н. Узнадзе.

Достатньо усвідомленою і зрозумілою є віддалена мета, привабливість якої мотивує активність студента. При цьому мається на увазі вірогідність проактивної поведінки, тобто її зумовленість не тільки існуючою ситуацією, але й активним передбаченням бажаного майбутнього. Чим конкретніше мета, тим сильніше вона спонукає до діяльності. Конкретизація мети, опрацювання проміжних етапів і засобів їх досягнення — важливий мотиваційний чинник.

Сильніше, як правило, нас спонукають до діяльності близькі цілі. Відомо, що чим ближче до досягнення мети, тим вище мотивація і рівень активності суб'єкта. Так, коли для підготовки до іспиту залишається мало часу, студенти схильні працювати більш наполегливо й інтенсивно. А коли до фінішу ще далеко, сила мотивації, як правило, невелика і не досягає оптимуму. У такому випадку необхідно “підсилювати” стимуляцію студентів до навчальної діяльності. Отже, близькість мети сама по собі є спонукальним чинником.

Результати дослідження, проведеного в НТУ “ХПІ”, показують, що 40,9% студентів 5 курсу електромашинобудівного факультету мають довгострокові цілі (до 3-х років), 47,7% – проміжні (до одного року) і 74,5% студентів мають близькі цілі (на термін від 1-го до 3-х місяців). На запитання “Чи знаєте Ви, як здійснювати постановку цілей?” відповіли позитивно 37,3% студентів [7]. Серед них більшість студентів з високим і середнім рівнем мотивації досягнення успіху, значно менше студентів з низьким рівнем і зовсім мало студентів з мотивацією уникнення невдач, які довгострокових планів взагалі не мають. Стратегією і тактикою досягнення мети оволоділи близько половини студентів з високою моти-

вацією, біля третини – із середньою, п'ята частина – з низькою. Ці дані свідчать про те, що мотивація досягнення успіху і цілепокладання взаємопов'язані між собою.

Цілепокладання – це, по-перше, ухвалення і утримання цілей, поставлених іншою людиною перед суб'єктом, і, по-друге, самостійна постановка цілей. Особистість, яка сама ставить перед собою цілі, стоїть на більш високому ступені розвитку, ніж та, яка приймає цілі, нав'язані їй іншими людьми. Уміння ставити перед собою цілі і працювати над їх досягненням свідчить про здібність студента до самовиховання і самовдосконалення. Відомо, що мета, поставлена людиною самостійно, підсилює мотивацію, створює позитивний настрій. При цьому людина може працювати над її досягненням значно більше, ніж у тому випадку, коли перед нею ставлять мети (завдання) інші люди.

Основні напрями для постановки і реалізації цілей можуть бути такими:

- перевірка фундаментальних або спеціальних і прикладних знань;
- вибір ефективних методів і способів, які студент удосконалює під час пізнавальної діяльності;
- формування світоглядних поглядів, моральних та естетичних знань та якостей, які можна розвинути у студентів у процесі навчального і виховного заходу;
- розвиток і саморозвиток окремих рис особистості студентів, необхідних для успішної професійної діяльності;
- активізація самостійної роботи студентів;
- розширення досвіду практичної професійної діяльності;
- формування творчого ставлення до майбутньої професії.

Для ефективного цілепокладання, чітко сформулювавши мету, студенту необхідно усвідомити значення мети, способи й етапи її досягнення, можливі труднощі в процесі досягнення мети і шляхи їх запобігання, необхідність самоконтролю. Усвідомлення мети, її складнощів, наявність засобів досягнення, урахування власних можливостей збільшує вірогідність її досягнення, підсилює активність студента. При просуванні до мети важливо зауважувати навіть незначні проміжні результати, прогрес, позитивні зміни в роботі. Для посилення мотивації до діяльності, збільшення активності необхідно, щоб студент чітко усвідомлював, що він уміє робити і що необхідно зробити для досягнення бажаного. Можливість кількісно оцінити результати роботи полегшує їх порівняння і викликає прагнення покращити попереднє досягнення.

Коли студент сам ставить перед собою мети, то він може виконати великий обсяг роботи. Мета, задана ззовні, не завжди підвищує його активність, має меншу спонукальну силу. Вона може не стати метою студента, він не завжди автоматично приймає таку мету і прагне її досягти. Загальні цілі, суспільні норми, вимоги, завдання, які нав'язуються іншими людьми, можуть стати індивідуальними для студента, якщо вони сприяють задоволенню певних його потреб або є етапом чи засобом їх задоволення. Щоб зовнішня вимога була прийнята, стала його наміром, необхідна участь студента не тільки у постановці мети, але і в аналізі, обговоренні умов її досягнення. Це сприяє більшому залученню студента до діяльності і більшій його активності.

Таким чином, трансформація навчальної мотивації студентів у професійну є одним з основних складників навчально-виховного процесу, що тісно пов'язаний із цілепокладанням студентів. Завдяки постановці цілей студент може краще організувати навчальну діяльність і спланувати свою роботу з оволодіння майбутньою професією, розкрити зміст спільної діяльності з викладачем та основні вимоги до виконання навчальних завдань. При визначенні цілей навчання необхідно виходити з того, що освітня функція перш за все передбачає засвоєння наукових знань, формування загальних і спеціальних умінь і навичок. Окрім цього, в процесі навчання студенти оволодівають комунікативними, управлінськими та іншими навичками. Така різноманітність цілей навчання повинна бути певним чином структурована під час цілеспрямованої роботи студентів із саморозвитку і самовдосконалення з указанням конкрет-

них термінів їх виконання. Це підвищить навчальну активність студентів і мобілізує їх для самостійної роботи із саморозвитку та самовдосконалення.

Список літератури: 1. Занюк С. Психология мотивации / С. Занюк. – К.: Эльга–Ника-Центр, 2001. – 352 с. 2. Клименко Н.О. Формування мотивів навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю: Автореф. дис... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Н.О. Клименко. – Луганськ, 2005. – 20 с. 3. Клаус Г. Введение в дифференциальную психологию учения / Г. Клаус. – М.: Педагогика, 1987. – 173 с. 4. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М.: Международный гуманитарный фонд “Знание”, 1996. – 312 с. 5. Орлов А.Б. Методы изучения, активизации и развития мотивации учения в современной зарубежной психологии / А.Б. Орлов // Формирование мотивации учения: Кн. для учителя; под ред. А. К. Марковой, Т.А. Матис, А.Б. Орлова. – М., 1990. – 450 с. 6. Реан А. А. Психология изучения личности: Учеб. пособ. / А. А. Реан. – СПб.: Изд-во В.А. Михайлова, 1999. – 288 с. 7. Романовський О.Г. Методичні рекомендації з формування спрямованості студентів на успішну професійну діяльність для викладачів і студентів / О.Г. Романовський, Л.М. Грень, В.Є. Михайличенко. – Харків: НТУ “ХП”. – 2009. – 48 с. 8. Шадриков В. Д. Введение в психологию: мотивация поведения / В.Д. Шадриков. – М.: Логос, 2001. – 136 с. 9. Якунин В.А. Педагогическая психология: методика для диагностики учебной мотивации студентов / В.А. Якунин. – СПб., 1998. – 160 с.

Bibliography (transliterated): 1. Zanjuk S. Psihologija motivacii / S. Zanjuk. – K.: Jel'ga–Nika-Centr, 2001. – 352 s. 2. Klimenko N.O. Formuvannja motiviv navchal'no-piznaval'noi dij'al'nosti studentiv vivih navchal'nih zakladiv gumanitarnogo profilju: Avtoref. dis... kand. ped. nauk: spec. 13.00.04 / N.O. Klimenko. – Lugans'k, 2005. – 20 s. 3. Klaus G. Vvedenie v differencial'nuju psihologiju uchenija / G. Klaus. – M.: Pedagogika, 1987. – 173 s. 4. Markova A.K. Psihologija professionalizma / A.K. Markova. – M.: Mezhdunarodnyj gumanitarnyj fond “Znanie”, 1996. – 312 s. 5. Orlov A.B. Metody izuchenija, aktivizacii i razvitija motivacii uchenija v sovremennoj zarubezhnoj psihologii / A.B. Orlov // Formirovanie motivacii uchenija: Kn. dlja uchitelja; pod red. A. K. Markovoj, T.A. Matis, A.B. Orlova. – M., 1990. – 450 s. 6. Rean A. A. Psihologija izuchenija lichnosti: Ucheb. posob. / A. A. Rean. – SPb.: Izd-vo V.A. Mihajlova, 1999. – 288 s. 7. Romanovs'kij O.G. Metodichni rekomendacii z formuvannja sprjamovanosti studentiv na uspishnu profesijnu dij'al'nist' dlja vikladachiv i studentiv / O.G. Romanovs'kij, L.M. Gren', V.Є. Mihajlichenko. – Harkiv: NTU “HPI”. – 2009. – 48 s. 8. Shadrikov V. D. Vvedenie v psihologiju: motivacija povedenija / V.D. Shadrikov. – M.: Logos, 2001. – 136 s. 9. Jakunin V.A. Pedagogicheskaja psihologija: metodika dlja diagnostiki uchebnoj motivacii studentov / V.A. Jakunin. – SPb., 1998. – 160 s.

В.Е. Михайличенко, Л.М. Грень, В.В. Полянская

ДИНАМИКА МОТИВАЦИОННОЙ СТРУКТУРЫ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ И ЗНАЧЕНИЕ ЦЕЛЕПОЛАГАНИЯ В ЭТОМ ПРОЦЕССЕ

В статье рассмотрена динамика познавательной мотивации студентов в процессе обучения и ее трансформация в профессиональную. Показано, что осознание цели усиливает мотивацию студентов, повышает их активность, увеличивает вероятность ее достижения.

V. Mihajlichenko, L. Gren', V. Poljans'ka

**STUDENTS DYNAMICS OF MOTIVATIONAL STRUCTURE
AND IMPORTANT ROLE OF DEFINING GOALS IN THIS PROCESS**

The dynamics of student cognitive motivation during studying and its transformation to professional is discussed in the article. It is shown that recognition of goal increases student motivation, their activity, probability of it achievement.

Стаття надійшла до редакційної колегії 27.01.2011р.